

Györfly Miklós

EMLÉKEK SZERKESZTŐ KOROMBÓL

1966 és 2016 között, ötven éven át (Úristen!) szinte folyamatosan fordítottam szépirodalmat és esszét, főleg a német nyelvű irodalmakból. Szívesen fordítanék most is, de nincs mit. Mondják legalábbis kiadói szerkesztők, amikor megbízás iránt érdeklődöm, és egyúttal ajánlgatok is könyveket. Az angolszász irodalmak dominanciájára, az egyre csökkenő keresletre hivatkoznak. Szerencsére ez nem egészen így van, a fiatalabb „németes” fordítóknak jut azért némi fordítanivaló, és ez így is van rendjén, váltják egymást a generációk. Számomra azért is öröndetes a foglalkoztatásuk, mert közülük jó néhányan az egyetemi műfordító szemináriumon hallgatóim voltak egykor.

Az egyes népek, nyelvek irodalmát, értékeit nemigen lehet teljes egészükben egymáshoz viszonyítani, egyiket a másiknál mindenestül többre tartani, legfeljebb érzelmi alapon, szubjektív benyomások szerint. A német irodalom a második világháború után külföldön érthető okból hendikeppel indult. Vagy talán már az első után is. Az angolok, a franciák, a hollandok, a lengyelek, a dánok nem szerették a németeket, és legfeljebb egy Thomas Mann-nal, egy Rilkével, egy Stefan Zweiggel tettek kivételt. Nálunk és a többi szocialista országban bonyolította a helyzetet, hogy 1949-től két Németország élt egymás mellett, és az egyiket hivatalból, parancsra szeretnünk, támogatnunk, irodalmát, főleg a pártosat, fordítanunk kellett. Olvasni Johannes R. Bechert, Anna Segherst, Willi Bredelt, Stefan Heymet, Erwin Strittmattert, Stefan Hermlint stb. valószínűleg kevesen olvasták, de kölcsönös államközi kulturális megállapodások alapján ki kellett adni őket, ahogy különben az NDK-ban is a magyar szerzőket. De a mi irodalmunk annyiban előnyt élvezett az NDK-s szerzőkkel szemben, hogy remek klasszikusaink is a választékhoz tartoztak, míg az NDK-s kínálat nagy részét a jelenkori „szocialista realista” művek alkották. Elsősorban az Európa Könyvkiadó feladata volt ezek kiadása, mint ahogy a kötelező pártállami szabályozás szerint az Európa általában is a külföldi szépirodalom kiadója volt a Kádár-kori Magyarországon. Igaz, 1962-től a magyar irodalomra specializált Magvetőnek is lett egy világirodalmi sorozata, a Világkönyvtár, feltehetőleg Kardos György, az ÁVH-s alezredesből lett

igazgató úri szeszélyéből és önkényéből, és ez a kiadási jogok megszerzése terén időnként jótékony rivalizálásra készítette a két kiadót.

Az Európa Könyvkiadó az Új Magyar Könyvkiadó utóadaként 1957-ben jött létre ezen a néven, és programjával, szerkesztői gárdájával, a fordítások megmunkálásával a múlt század második felében az igényes, szakavatott könyvkiadás etalonjává vált. Sikerként és elismerésként éltem meg, hogy fordítói előzmények után 1972-től én is e kiadó szerkesztője lehettem. Mégpedig az „egyéb” német nyelvű irodalmakra (NSZK, Ausztria, Svájc) szakosodott szerkesztője, és ebben a mivoltomban az angolszásznak nevezett szerkesztőség tagja. Négy szerkesztőségből állt a kiadó, amelyek aszerint különültek el, hogy hatáskörük mely nyelvek, illetve politikai formációk irodalmára terjedt ki. Az angolszász mellett külön csoportot alkottak az újlatin nyelvű (francia, olasz, spanyol, portugál) irodalmak szerkesztői, továbbá volt még az orosz-szovjet csoport, valamint – és már korántsem nyelvi specifikumok szerint – a népi demokratikus irodalmaké. Az NDK irodalma is ide tartozott.

Hogy a nem kis „nyugati” német nyelvterületért az angolszász szerkesztőség felelt, alkalmilag beugró munkatársak mellett egy ideig hivatalból én egy személyben, jelzi, hogy a szorosabban vett „angolszászok” dominanciája már ekkor is, itt is érvényesült. Nagyon erős csapatuk volt: Osztoivits Levente, Bart István, Borbás Mária, Dezsényi Katalin, Várady Szabolcs, Gy. Horváth László. Az én érkezésem előtt távozott a csoportból a nagyszerű Géher István, akinek a szelleme, tudása még jó darabig velünk volt. 1975-től Osztoivits Levente lett a csoport főszerkesztője és így az én főnököm is. Osztoivits elkötelezett híve, szakértője, rajongója volt a 20. század észak-amerikai irodalmának, és ez a kiadó programján is meglátszott. Számtalan nagyszerű modern amerikai szerző (Hemingway, Faulkner, Wolfe, Anderson, Fitzgerald, O’Neill, Miller, McCullers, Salinger, Heller, Malamud, Updike stb.) művei az 1960–70-es években az Európánál jelentek meg először magyarul.

Az „újlatin” csoport szintén elit társaság volt. Lator László vezette, és a szerkesztőség tagja volt még többek közt Lator felesége, a franciás Pór Judit és a spanyolos Benyhe János. Pár évvel később csatlakozott hozzájuk a spanyolos Szőnyi Feri, a franciás Bognár Róbert és az olaszos Barna Imre. Emlékezéseiben Lator elmondja, hogy mint „külső munkatársak” korábban kik voltak még részesei a szerkesztőségük „léha” életformájának, a sakkozásoknak, szerencsejátékoknak, egymás ugratásának: Kormos István, Czibor János, Réz Pál, Zelk Zoltán, Vas

István, Domokos Mátyás stb. Előbb még a New York-palotában, ahol „mintha visszatért volna a hely, a *Nyugat* szelleme”, később a Kossuth Lajos téri szerkesztőségben.

Az orosz-szovjet csoportot Gerencsér Zsiga vezette. Ő volt a párttitkár, de szinte restelkedett miatta. „Református teológus múltját szépen összeegyeztette a párttitkársággal, nála kedvesebb, szelídebb »funkcionáriust« nem hordott hátán a föld”, írta róla egykori kollégám, a nemrég elhunyt Borbás Mari. „Be-bejött a szobánkba, szép kék szemével rimánkodva nézett ránk: – Gyerekek, nem akarnátok belépni a Pártba? – Mi meg, mint a kórus: – Köszönjük, Zsiga, neeem!”¹

A kiadó annak idején a Kossuth Lajos tér 13–15. szám alatt található hatalmas, elegáns, eklektikus bérpalota térre néző frontján a teljes ötödik emeletet elfoglalta. Nyilván lakások alapos átalakításával jött létre az alaprajza. Két lifttel is meg lehetett közelíteni, a kőkandallóval és kovácsoltvas csillárral díszített, márvánnyal burkolt földszinti előcsarnokon át lehetett eljutni hozzájuk. Ha valaki lépcsőn akart fölmenni, Budapest egyik legszebb, sűrűn fényképezett, ellipszis alakú lépcsőházában kapaszkodhatott fel. A mi szerkesztőségi szobáinktól, amelyek az igazgatói irodával együtt a Balassi Bálint utcai sarok felé estek, a kiadó túlsó, a Néphadsereg utca (ma újra Falk Miksa utca) felé eső végvidékéig hosszú, kanyargós folyosó vezetett, innen nyíltak a tér felé a szerkesztőségi szobák, részben erkéllyel és kilátással a Parlamentre. „Hátul” volt a műszaki osztály, a dokumentáció, a könyvtár, a pénztár stb. Errefelé csak akkor járt az ember, ha volt itt valami dolga. A tágas igazgatói szoba a Dunára néző sarkon volt, kétfelé nyíló káprázatos kilátással. Akár egy miniszter vagy bankigazgató hivatali szobája is lehetett volna. Mindez már a múlté, már rég nem itt működik a kiadó.

Az én időmben Domokos János volt az igazgató. Erdélyi parasztcsaládból származott, egy ideig parasztpárti politikus volt, aztán 1948-ban átlépett a kommunistákhoz. 1956-ban előbb irodalmi vezetője lett az Európának, aztán haláláig (1987) igazgatója volt. Afféle narodnyik kommunista lehetett, bár sokat nem tudok róla. Zord, mogorva embernek látszott, de hatéves és később félállásban még folytatódó munkaviszonyom alatt csak a folyosón meg értekezleteken találkoztunk, és lehet, hogy ilyenkor mindig a kiadói gondok emésztették. Állítólag kurucos-népi ellenszenvből nem kedvelte a németeket, de a kiadó programjában ennek nyomait nemigen lehetett észlelni. A hetvenes években

1 <http://muforditok.hu/index.php?submenu=news&cid=183>.

számtalan fontos kortárs mű fordítása mellett a modern német irodalom olyan remekműveit is sikerült megjelentetnünk, mint Musil *A tulajdonságok nélküli ember* című regénykolossza, Brochtól a *Vergilius halála*, Karl Kraus *Az emberiség végnapjai* című monstruózus drámája, Kafka *Naplója*, Ödön von Horváth és Wedekind drámái.

A kiadó belső légköre és kiadáspolitikája a hetvenes években egyébként is egyre liberálisabb lett. A hatóság (a Kiadói Főigazgatóság) továbbra is megszabta ugyan, hogy a szovjet (és a népi demokratikus) irodalom hány százalékkal legyen jelen az éves tervben, mégpedig államközi egyezmények alapján, de ezek a százalékok megtévesztőek voltak, mert a szovjet irodalomba hallgatólag beletartozott Tolsztoj vagy Dosztojevszkij, Puskin vagy Csehov is, a német demokratikus és az én hatáskörömbe tartozó német irodalmak között pedig elmosódott a határ. A kortárs egyetemi germanisztika szerint Goethe és Thomas Mann, sőt az egész „klasszikus örökség” NDK-snak számított ugyan, de a Goethe halálának 150. évfordulójára megjelentetett tizkötetes Goethe-kiadásunkat és Thomas Mann számos művének új kiadását én gondoztam.

A két „nyugati” csoport a közelmúlt és a kortárs irodalmak kiadása terén viszonylagos szabadságot élvezett. Voltak politikai és erkölcsi tabuk, amelyeket a lefordított és kiadott könyvek nem sérthettek, de a cenzúrát alapvetően nem a felettes hatóság gyakorolta, hanem maguk a szerkesztők, illetve az igazgatóság. „Nekünk” kellett éreznünk, tudnunk, hogy hol a határ. Hogy a kényes részletekhez vagy akár az egész könyvhöz mit szólnának az illetékes elvtársak. A lektorok és szerkesztők által kipécézett rázós részletekről persze mindig Domokos mondta ki a végső szót. Elsősorban ő felelt a könyvekért, és fő erénye éppen az volt, hogy tudta, mit lehet és mit nem, ugyanakkor hajlandó volt néha kockáztatni is.

A világirodalom mindenestre kevésbé érdekelte a pártot, mint a magyar, vagy ha mégis, akkor inkább az arányok: a szocialista és a nyugati irodalom közti. A rentabilitás, a kereslet, a divatok, a naprakészség sokkal kevésbé számított, mint a vélt vagy valóságos irodalmi érték, a világirodalmi örökség reprezentációja. Domokos igazgató egyik fő ambíciója az volt, hogy impozáns sorozatokban jelentesse meg A Világirodalom Remekeit, és az idők folyamán kétféle változatban is A Világirodalom Klasszikusait. A kortárs külföldi irodalmat, nyugati mintára, puha fedelű zsebkönyvsorozatokban adtuk ki (Modern Könyvtár, Európa Zsebkönyvek).

A szerkesztőségek és az igazgató között helyezkedett el és közvetített az irodalmi vezető, aki, legalábbis alkalmazásom kezdetéig, Szekeres György volt. Egy év múlva, 59 éves korában meghalt, úgyhogy én jóformán csak hírből ismertem. Kommunista volt, 1938-tól Párizsban élt, és részt vett a francia ellenállási mozgalomban. 1945-ben hazajött, és újságíróként, illetve diplomataként szolgált a kommunistákat. 1950-ben lecsukták és csak 1954-ben szabadult. Egy ideig műfordításból élt, aztán nemsokára az Európa szerkesztője, majd irodalmi vezetője lett. Elődje, akit én már csak futó találkozásokról ismertem, Wessely László volt, szintén a kommunista mozgalom régi harcosa, Illyés Gyula barátja, aki évtizedekig Párizsban és Moszkvában élt. 1980 körül az Európa műfordítói díjat nevezett el róla, amelyet mindmáig odaítélnek évente egy érdemes fordítónak.

Szekeres utódja Antal László lett, aki a Kulturális Kapcsolatok Intézetéből nyergelt át a kiadóhoz. Először, még Osztovits Levente előtt, az angolszász csoportot vezette főszerkesztőként. Alacsony termetű emberke volt, tömött, göndör hajú, penge szájú; erős dioptriás, fekete csontkeretes szemüveget viselt és mindig ugyanazt a kopott, divatjamúlt öltönyt. Savanyú, lapos humora volt, de nem győzte fitogtatni. Beszélgetés közben sokatmondóan és baljóslatúan mosolygott. Jól tudott németül és franciául, jó stilszta volt, de kínos pedantériával avatkozott be a fordításokba. „Besserwisser”, így jellemezte emlékezésében Kőszeg Ferenc, aki szintén a kiadó szerkesztője volt ebben az időben. Nem sokkal alkalmazásom után került sor az általam fordított Eckermann-féle *Beszélgetések Goethével* szerkesztésére, amelyre ő maga jelölte ki magát, és elborzadtam, amikor az első oldalakon mindenbe belekötött, és nem győzte mutogatni, hogy szerinte mit hogyan kellene jobban csinálni. Órákon át tartott, amíg ezeket az első oldalakat megvitattuk. Aztán egy idő múlva már jóval nagyvonalúbb lett, és lassan minden jó volt úgy, ahogy én fordítottam.

Bár nagyjából már annak idején is sejteni lehetett, később fehéren-feketén kiderült, hogy besúgó volt, ügynök, „Bereznai” fedőnéven. Szőnyi Tamás *Titkos írás* című monumentális művében részletesen feltárja ügynöki tevékenységét, amely 1967-ben kezdődött és egészen nyugdíjba vonulásáig, 1989-ig tartott. Úgy tűnik, keveset ártott, inkább közvetített, fontoskodott. Többek között részletes jelentést írt 1979-ben Osztovits Leventéről, az utódjáról a főszerkesztői székben, abból az alkalomból, hogy Osztovits ösztöndíjjal Amerikába készült. Csupa jót írt róla, többek közt olyan blödségeket, hogy „politikailag

a rendszerünknek feltétlen híve”, és az volt a konklúziója, hogy „Oszto-
vits minden olyan együttműködésnek megnyerhető, amely összhang-
ban van fentebb kifejtett felfogásával, valamint az emberi tisztességről
alkotott szigorú elveivel”.² Oszto-
vits szervezése nem ekkor vetődött
fel először, hanem már 1965-ben, egyetemista korában. Már ekkor úgy
ítélték meg a belügyesek, hogy „értelmiségi származása és bencés gim-
náziumi végzettsége ellenére képes beilleszkedni a szocialista eszmei
közösségbe”, és hogy „hazafias alapon megközelíthetőnek, kiváló ké-
peségei alapján pedig a velünk való együttműködésre alkalmasnak
látszik”.³ Beidéztek a katonai kiegészítő parancsnokságra, ahol „meg-
hallgatták”, de úgy ítélték meg, hogy „egészségi állapota” és zárkózott
természete miatt mégsem alkalmas ügynöki feladatok elvégzésére.

Oszto-
vits Levente törekeny, labilis, betegeskedő ember volt. Sok
időt töltött betegszabadságon, és amikor már megengedhette magá-
nak, 2-3 óra körül lelépett a kiadóból, miután előzőleg egy vendéglő-
ben megebédelt. Tériszonya volt, ezért nemhogy a lépcsőházban nem
tudott közlekedni, de liften is csak úgy, hogy a hivatalsegéd felhozta
neki a liftet az ötödik emeletre, és a fal mentén kikísérte. Sokat cigarettá-
zott, lehet, hogy nagyon sokat, és ez talán hozzájárult ahhoz, hogy idő
előtt elvitte a tüdőrák. Fő erőssége az angolszász kultúrán iskolázott,
rendkívül határozott irodalmi ízlés volt, amely nemcsak a kiadóban, ha-
nem színházaknál végzett dramaturgi munkájában és a Színművészeti
Főiskolán tartott drámatörténeti óráin is érvényesült. Tulajdonképpen
a dráma volt a fő kompetenciája, és a fő kiadói ambíciója is a dráma-
kötetek kiadása lett, akkor, amikor drámák könyv alakban már alig
jelentek meg.

Domokos szerda délelőttönként „szerdai” értekezletet tartott, ame-
lyen az irodalmi vezető és a főszerkesztők mellett azok a szerkesztők
vettek még részt, akik a napirendre tűzött könyveket megvitatásra be-
terjesztették. A betervezett könyvek gyakran hetekig, sőt hónapokig
várták, hogy a sorsukról döntő értekezlet színe elé kerüljenek. Ilyenkor
a lektori jelentések alapján a jelenlévők már nagyjából tudhatták, érde-
mes-e kiadni, ki lehet-e adni a könyvet, de a végső döntést az igazgató-
nak kellett kimondania. A kiadásra elfogadott és lefordított könyvről
és a megszerkesztett kéziratról a szerkesztőnek szerkesztői jelentést
kellett írnia, amely már nem az igazgatónak, hanem a Kiadói Főigaz-

2 Szőnyei Tamás, *Titkos írás. Állambiztonsági szolgálat és irodalmi élet 1956-1990*, I.,
Noran Könyvesház, Budapest, 2012, 932.

3 *Uo.*, 933.

gatóságnak szólt. Ha akadtak a könyvben kényes részletek, ezeket a szerkesztőnek, illetve már előbb a lektoroknak jelezniük kellett, így ritkán fordult elő, hogy az igazgató és a főhatóság zsákbamacskát vett. A szerkesztő, engem is beleértve, így bizonyos mértékig cenzori funkciót látott el, amit úgy igyekezett összeegyeztetni a kulturális lelkiismeretével – ha volt neki ilyenje –, hogy a lényeg úgysem rajta múlik, keckeckedhet, de úgysis hiába, elhallgathatja, hogy rázós részletek vannak a könyvben, de ha ő nem jelzi, akkor vagy kiszúrja valaki más, vagy neki kell elvinnie a balhét.

A kritikus részletek többnyire semmiségek voltak – főleg mai szemmel. Az ideológiailag, „esztétikailag”, politikailag teljes egészükben „káros”, „ellenséges” könyvek még a lektorálásig se nagyon jutottak el, mert megelőzte őket a „rossz hírük”. Nyugatnémet nyelvterületen egyes műveivel ilyen szerző volt többek közt Uwe Johnson (*Jahrestage* stb.), Hermann Hesse (*A pusztai farkas*), Günter Grass (*Kutyaévek*).

Lektori jelentéseket én is írtam: a külső lektorok véleményének figyelembevételével kellett eldöntenem, javaslom-e kiadásra a szóban forgó művet. Így például 1976-ban amellet érveltem, hogy adjuk ki Heinrich Böll *Ansichten eines Clowns* (*Egy bohóc nézetei*) című, 1967-ben megjelent regényét, annak ellenére, hogy szerepel benne az a bizonyos részlet, „amely diffamáló az NDK-ra nézve”. A clown balul sikerült erfurti látogatásáról van szó, amikor is a „kulturfritzek” elszörnyedve ébrednek rá, hogy a vendégük milyen megbotránkoztató számokat akar előadni. Az idézethez hozzáfűztem azokat a sanda érveimet, amelyek szerint nyugodtan kiadhatjuk a könyvet, mert „Böll bírálata nem az NDK-nak mint a másik német államnak szól, hanem a szocialista dogmatizmus egyik, számára legközelebbi s legfájóbb lehetséges megjelenési formájának. Tehát ha kiadnánk a könyvet, elsősorban nem az NDK-ra kellene tekintettel lennünk, hanem önmagunkra, minthogy az idézett jelenet nálunk is lejátszódhatott volna... A *Clown* kiadásával csak mi nyerhetünk.” Az *Egy bohóc nézeteit* végül is az Európa mégsem adta ki, hanem csak hat évvel később, 1982-ben a Magvető.

Valami hasonló történhetett Grass *A bádogdobjával* is, bár ebben nekem nem volt szerepem. A regényben bőségesen található olyan részletek, amelyek politikai és „erkölcsi” szempontból nem vagy nehezen fértek össze a „szocialista morállal”, és tudtommal ezért az Európa nem is élt kiadási jogával. Ezt a regényt, amelynek az eredetije 1959-ben jelent meg, szintén a Magvető adta ki először 1973-ban, mégpedig annak a SziF-jártó Lászlónak a fordításában, aki nagyjából ebben az

időben még az Európa angolszász csoportjának a főszerkesztője volt. Mindenesetre kihagytak belőle egy húszsornyi részletet a Danzigot megszálló szovjet hadsereg által elkövetett disznóságokról – nyilvánvalóan Grass és a kiadója tudta nélkül –, és ez a kihagyás öröklődött a későbbi kiadásokra, amelyeket már az Európa jelentetett meg. 2004-ben egy olvasó vette észre a feledésbe merült csalafintaságot, és megírta a Magyar Nemzetnek. Az akkori igazgatót, Osztoivits Leventét kínosan érintette a dolog, és intézkedett, hogy sürgősen pótolják a kihagyott szakaszt. Bár Grass szociáldemokrata politikai szerepvállalása „haladó”, baloldali író színében tüntette fel a szocialista táborban, voltak regényei, amelyek politikai okokból mégsem jelenhettek meg magyarul. Ilyen volt többek közt az *Örtlich betäubt* [Helyi érzéstelenítés] (1969), amely tudtommal a mai napig lefordíthatatlan, és a *Hundejahre* (*Kutyaévek*), amely csak 2001-ben, 38 éves késéssel jelent meg először magyarul.

Alfred Andersch *Efraim* című regényével (1967) kapcsolatban hasonló aggályok merülhettek fel, mint Böll *Clownjával*: az első személyű hős az NDK-ba látogat, és ott olyan nyomasztó benyomások érik, mint a clown: „A tudat, hogy olyan országban vagyok, ahol az embernek ki kell vennie a cigarettát a szájából, hogy ellenőrizni tudják az útlevélképet, eleinte elvette a kedvemet Brecht darabjától.”⁴ Erről is írtam lektori jelentést, mellékelve hozzá az aggályos részletek fordítását, és megint csak a könyv kiadása mellett foglaltam állást. Ezt a regényt végül is 1976-ban adta ki az Európa.

Hermann Hesse *A pusztai farkasa* (1927) ellenben sem az Európánál, sem a Magvetőnél nem jelenhetett meg a rendszerváltás előtt. Az Európánál az volt a kifogás ellene, hogy a hippimozgalom bibliája és a kábítószer-fogyasztást propagálja... Kétségtelen, Hesse annak idején már több mint ötvenéves regénye az 1960/70-es években hihetetlenül népszerű lett az alternatív amerikai fiatalság körében, és ez a divatja diszkreditálta a szocialista ideológia szemében. Az Európánál lektori jelentések tanúskodtak az elzárkózásról. Végül 1992-ben jelent meg először *A pusztai farkas* az újonnan alapított, alternatív Cartaphilus Kiadónál.

Akadtak szép számmal olyan „kísérleti” művek is, amelyeket azért nem adhattunk ki, mert a kiadói verdikt szerint csak egy szűk értelmiségi elitet érdekeltek vagy teljes értetlenségbe ütköztek volna. Ilyen volt például Arno Schmidt prózája, amely a mai napig ismeretlen nálunk,

4 Alfred ANDERSCH, *Efraim*, ford. Kovács Vera, Európa, Budapest, 1976, 179.

vagy a Wiener és a Grazer Gruppe alakjai (Oswald Wiener, H. C. Artmann, Wolfgang Bauer, Barbara Frischmuth, Peter Handke, Gert Jonke, Gerhard Roth, Elfriede Jelinek stb.). Oravecz Imre kezdeményezésére és fordításában Artmanntól és Frischmuthtól megjelent ugyan a Modern Könyvtárban egy-egy vékony kötet (*How much, szívi?*, illetve *Zárda*), de több nemigen. Frischmuthra nézve ez azért is lehetett bántó, mert ő elég jól megtanult magyarul, és fordított is magyar szerzőket, főleg Mándyt. Végül 1990-ben nem más, mint az akkor még kevésbé ismert Kertész Imre fordította le az Európának egy további könyvét. Handkétól a hetvenes évek második felében több kötet is megjelent magyarul, elsőnek a *Kaspar* című színműve, aztán *A kapus félelme tizenegyesnél* (1979) című gyűjtemény, amely négy kisregényt tartalmazza, és a Magvetőnél a Rakéta Regénytár sorozatban a *Vágy nélkül boldogtalan* és a *Gyerektörténet*. 1990-ben még kiadta az Európa a *Végre egy kínai* című regényét az én fordításomban, és ugyanebben az évben a Magvető *Az ismétlést* Tandori fordításában, de azóta semmi. A hivatovább száznál is több címet magába foglaló, Nobel-díjas életműről – sejtethető, de nem igazolható okokból – a magyar könyvkiadás nem vesz tudomást. Személyes érdememnek tulajdonítom a *Ki volt Edgar Allan* című antológiát (1982), amely négy osztrák és három NSZK-beli szerző egy-egy kisregényét tartalmazza, nagyrészt olyan szerzőkét, akik az itt közölt írásukon kívül nem is nagyon jelentek meg többé magyarul (Wolfgang Bauer, Gert Jonke, Peter Rosei, Hans Frick, Dieter Kühn).

Két legnagyobb és legkeservesebb munkám Tandori két gigászi fordításának (Robert Musil: *A tulajdonságok nélküli ember* és Karl Kraus: *Az emberiség végnapjai*) a szerkesztése volt. Nemcsak a „szerkesztésük”, hanem mindenekelőtt az eredetivel való egybevetésük, amit kontrollszerkesztésnek nevezünk. Ez tudtommal ma már kiment a divatból. Tandorinál ez létkérdés volt, mert önkényesen átírta helyenként az eredeti szöveget. Főleg olyankor kellett résen lenni, és ez majdnem minden oldalon előfordult, amikor zárójelbe téve és felkiáltójellel a *sic!* formulát biggyesztette kézírással a lap szélére. Ezeket a helyeket rendszerint valami turpisságra bukkant a szerkesztő, főleg olyan szójátékokra, amelyeknek nyomuk sem volt az eredetiben. Tandori gyakran nem tudott ellenállni az idéetlen viccelődésnek. Nekem ilyenkor el kellett tüntetnem a többnyire gyenge poénjait, attól tartva, hogy ki fogja kérni magának a változtatásaimat. De valószínűleg soha többé nem nézett bele a kéziratba, mert egyszer sem tiltakozott.

Azért sem értettem a sületlenségeit, mert egyébként zseniálisan oldotta meg a bonyolult, elvont mondatokat. Látszott, hogy nagyon érti Musilt, sőt értőn a maga képére formálja a szövegét, de mintha szüksége lett volna arra is, hogy hozzátegye a magáét, játsszon vele. Két rétege volt a szerkesztésének. Egyrészt bizonyos távlatból, a szövegösszefüggések távlatából kellett közelíteni a mondatokhoz. Másrészt külön-külön az egyes mondatokhoz. Mondatonként rágtam át magam a szövegen, helyenként szavanként, minduntalan belepislantva az eredetibe. Annyira közel mentem hozzá, hogy a fától gyakran nem láttam az erdőt, de muszáj volt Tandori modorosságait, önkényességeit gyomlálnom, kihagyásait pótolnom. Elsőre ezen a szinten kellett tehát a szöveget megmunkálni, úgyszólván földhözragadt ügyelettel ellenőrizni a mondatokat, miközben „odafönn” elvonult maga a regény, és én csak alulról láttam, szinte lopva. Aztán persze felemelkedhettem az értelem, a jelentés és a stílus szintjére, és ilyenkor már bámultam Tandori teljesítményét.

A 800 oldalas *Az emberiség végnapjai* ugyanabban az évben, 1977-ben jelent meg, mint a 2200 oldalnyi Musil-regény – hogy Tandori ezt hogy győzte, és hogy az Európa, benne én, mi mindenre vállalkoztunk annak idején, ezek ma már szinte felfoghatatlan dolgok. A Krauskötet kolofonjában az olvasható, hogy „szerkesztette és az eredetivel egybevetette Eörsi István”. Ez így is volt, olyannyira, hogy Eörsi összeveszett Tandorival, mert telefonon(?) számonkérte rajta az önkényes átírásait, sőt betoldásait, amelyek néhol még elképesztőbbek voltak, mint a Musil-fordításban, de felelős szerkesztőként nekem is végig kellett bogarásznom a teljes szöveget, és én ezt egyszerűen nem tudtam másképp csinálni, csak úgy, hogy harmadik instanciaként összeolvastam Karl Kraust Tandorival és Eörsi javításaival.

A szerkesztés az Európánál és az általam is alkalmazott gyakorlat szerint általában azt jelentette, hogy az ember párhuzamosan kontrollszerkeszti, azaz veti egybe a fordítást az eredetivel, és szerkeszti is egyben, azaz stílári javításokat végez rajta, ha szükséges. A kétfajta közelítést sokszor nem lehet elválasztani, megkülönböztetni egymástól. A szakmai vagy nyelvi szempontból speciális szövegeknél persze szükség lehet külön szakértő kontrollszerkesztőre, de a szerkesztővel ilyenkor is kölcsönösen együtt kell működniük. Az eredeti szöveg vagy a kontrollszerkesztés folyamatos figyelembevétele nélkül szerkeszteni egy műfordítást, ami manapság rendszeres gyakorlat, szerintem tisztességtelen.

Az egyetemi állásom kedvéért végül is távoztam az Európától, de fordításokat továbbra is készítettem a kiadónak. Eleinte leginkább azok a (nyugat)német lapok és kiadói prospektusok hiányoztak, amelyekből tájékozódni lehetett a könyvpiac újdonságairól. Az Európához járt a *Die Zeit*, a *Der Spiegel*, a német könyvkereskedelem sűrűn megjelenő, vas-kos kiadványa, a *Börsenblatt des deutschen Buchhandels*, valamint irodalmi folyóiratok és a nagy kiadók művészi kiállítású programjai. Később az internet pótolta ezeket a fórumokat. De arra már nem volt többé befolyásom, hogy mi mindent kellene még lefordítani a közel-múlt és a jelenkor német irodalmából, a sokszor érthetetlen mulasztásokat viszont számontartottam, és néha házaltam velük kiadóknál. A nagy nevek közül Uwe Johnstontól mindössze egy regény, az első jelent meg, a *Mutmaßungen über Jakob*, az is csak 2001-ben, 42 éves kiséssel egy kis vidéki kiadónál. Max Frischnek több fontos időskori regénye nincs meg magyarul, de még jobban fájjalom, hogy nagyra tartott naplói sem érdeklék kiadóinkat. A 93 éves Martin Walsertől elég sok minden megjelent magyarul, de sem a hírnevét megalapozó korai művei, sem számos újabb nagy regénye nincs lefordítva. A főként színdarabjairól ismert Wolfgang Hildesheimer izgalmas prózáját úgy-szólván csak *Mozart*-könyve képviseli. A fiatalabb nemzedékhez tartozó Botho Strausst, a legjelentősebb jelenkori drámaírók egyikét csak néhány darabja alapján ismeri a magyar közönség, holott kiváló prózaíró és esszéista is. Arno Schmidt és Peter Handke mellőzéséről már volt szó. Sorolhatnék még kortárs német, osztrák, svájci szerzőket is, akik a méltán népszerű Daniel Kehlmann mellett a magyar könyvpiacra szinte csak véletlenszerűen vagy egyáltalán nem bukkannak fel. De ez már biztosan csak egy kimustrált szerkesztő morgolódása lenne, úgy-hogy nem folytatom...